

דתישכונע

פרשת בלק, תש"פ, מספר 1375

בלעם במלכוד עצמי

עוזי פז

לפי פירושו של רש"י, א-להים התיר לבלעם ללכת מתוך עקרון הבחירה החופשית, או בתנאי שבסופה של ההליכה יעשה את רצון א-להים ויברך את ישראל. ברם בלעם הסכים, לכאורה, לתנאי זה רק מתוך תקווה שיצליח לשנות את דעת א-להים ויקלל את ישראל. שני ההסברים האלה מעלים קשיים:

א. אם א-להים מתיר לבלעם בפעם השנייה ללכת מתוך בחירה או בכדי לטול שכר, מדוע לא התיר לו ללכת ע"פ אותם עקרונות כבר בפעם הראשונה?

ב. על פי פירוש רש"י, לבלעם יש כוונה לפתות את א-להים ולרצות אותו כדי שיתיר לו לקלל. מדוע כוונה זו של בלעם זוכה לתגובה כה חריפה של חרון אף א-להים?

כדי להבין את התגובות השונות של א-להים לבלעם יש להבחין בשתי מטרות להזמנת בלעם ע"י בלק.

מטרה לאומית למואב: קללה לעם ישראל המאיים על מצבו הביטחוני של מואב.

מטרה פרטית לבלק: שימור מעמדו הפוליטי של בלק והרמת כבודו באמצעות הזמנתו והיענותו של נביא הגויים המפורסם. המטרה הלאומית מפורשת בפסוקים: "לְכֵה קְבֵה לִי אֶתֹו אֹוּלִי אוֹכַל לְהִלָּחֵם בּוֹ וְגִרְשִׁיתִיו", אך כדי להוכיח את קיומה של המטרה הפרטית, נעיין בשלושה פסוקים בפרק כ"ב:

"וַיִּשְׁלַח מְלָאָכִים אֶל בְּלָעַם בֶּן בְּעֹר פְּתוּרָה אֲשֶׁר עַל הַנֶּהָר אֲרָץ בְּנֵי עַמּוֹ לְקָרָא לוֹ לֵאמֹר... (ה).

"וַיָּבֵא אֱ-לֹהִים אֶל בְּלָעַם לִילָה וַיֹּאמֶר לוֹ אִם לְקָרָא לְךָ בָּאוּ הָאֲנָשִׁים... (כ).

"וַיֹּאמֶר בְּלָק אֶל בְּלָעַם הֲלֹא שְׁלַח שְׁלַחְתִּי אֵלֶיךָ לְקָרָא לְךָ לְמָה לֹא הִלַּכְתָּ אֵלַי הָאֲמָנָם לֹא אוֹכַל כְּבָדְךָ" (לז).

סיפור שליחותו של בלעם שבפרשתנו מעורר שאלות רבות, והבולטת שבהן: מה יחסו של א-להים להליכת בלעם לקלל את ישראל בשליחות בלק מלך מואב? לכאורה, א-להים נותן את הסכמתו להליכתו של בלעם, ברם, בהמשך הפרשה מסתבר שא-להים כועס על בלעם. עיון מדוקדק וקריאה צמודה של פסוקים הסמוכים זה לזה בפרק כ"ב, מעלים ארבע תגובות מנוגדות של א-להים:

א – "וַיֹּאמֶר אֱ-לֹהִים אֶל בְּלָעַם לֹא תֵלֵךְ עִמָּהֶם לֹא תֵאָר אֶת הָעַם כִּי בְרוּךְ הוּא" (יב).

ב – "וַיֹּאמֶר לוֹ אִם לְקָרָא לְךָ בָּאוּ הָאֲנָשִׁים קוּם לְךָ אִתָּם וְאָךְ אֶת הַדָּבָר אֲשֶׁר אֲדַבֵּר אֵלֶיךָ אֵתֹו תַעֲשֶׂה" (כ).

ג – "וַיִּקַּם בְּלָעַם בְּבִקְרֹו וַיַּחְבֹּשׁ אֶת אֶתְנֹו וַיֵּלֶךְ עִם שְׂרֵי מוֹאָב. וַיַּחֲרֹ אֵף אֱ-לֹהִים כִּי הוֹלֵךְ הוּא" (כא-כב).

ד – "וַיֹּאמֶר מְלָאָךְ א-לֹהִים אֶל בְּלָעַם לְךָ עַם הָאֲנָשִׁים וְאָפַס אֶת הַדָּבָר אֲשֶׁר אֲדַבֵּר אֵלֶיךָ אֵתֹו תַדְבֵּר" (לה).

כיצד ניתן ליישב את כעסו של א-להים לצד הסכמתו לצעדיו של בלעם?

אחד הניסיונות ליישוב המקראות נמצא בפירושו של רש"י לפסוק כ, שם הוא צועד בעקבות חז"ל (מכות י):

"אם לקרא לך", אם הקריאה שלך, וסבור אתה ליטול עליה שכר, קום לך אתם. "וְאָךְ" – על כרחך, "אֶת הַדָּבָר אֲשֶׁר אֲדַבֵּר אֵלֶיךָ אֵתֹו תַעֲשֶׂה", ואעפ"כ "וַיֵּלֶךְ בְּלָעַם", אמר שמא אפתנו ויתרצה.

ובפס' לה: "לְךָ עַם הָאֲנָשִׁים" – בדרך שאדם רוצה לילך בה, מוליכין אותו.

* עוזי פז הוא חבר קיבוץ עין הנצי"ב ומלמד תורה במדרשת הבנות של הקיבוץ הדתי.

את המטרה הלאומית, ול"שרי בלק" את הזמנת בלעם לכבד את בלק, נבין כיצד בלעם נלכד בפח שטמן לעצמו.

בדברי המשלחת הראשונה שבלק שולח מובלעת המטרה הפרטית בשתי מלים בלבד "לקרוא לו", ואילו למטרה הלאומית מוקדשות כל יתר המילים בפסוקים ה-ו, העוסקים בגנות ישראל, בפחד מהשתלטותו על שטחה של מואב וברצון להילחם בו באמצעות קללת בלעם: "הִנֵּה עִם יָצָא מִמִּצְרַיִם... וְעִתָּה לָכֶּה נָא אֶרֶץ לִי אֶת הָעָם הַזֶּה... אוֹלֵי אוֹכַל נֶכֶח בּוֹ וְאֶגְרָשְׁנוּ מִן הָאָרֶץ כִּי יִדְעִתִּי אֶת אֲשֶׁר... תֹּאֵר יוֹאֵר" (במ' כב:ה-ו). מניסוח זה ברור שהשליחים רואים עצמם כ"שרי מואב". ואכן, בסיום דבריהם נאמר: "וַיֵּשְׁבוּ שְׂרֵי מוֹאָב עִם בְּלָעַם" (שם:ח). כשא-להים שואל את בלעם: "מִי הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה עִמָּךְ" (שם:ט), בלעם נמנע מלהזכיר את ההזמנה של בלק ומזכיר רק את קללת ישראל: "וַיֹּאמֶר בְּלָעַם אֶל הָאֱלֹהִים בְּלֶק בֶּן צֶפֶר מֶלֶךְ מוֹאָב שְׁלַח אֱלֹהֵי הָעָם הַיָּצֵא מִמִּצְרַיִם וַיִּכַּס אֶת עֵינָיו הָאָרֶץ עִתָּה לָכֶּה קְבֵה לִי אֶת אוֹלֵי אוֹכַל לְהִלָּחֵם בּוֹ וְגִרְשָׁתִּי" (שם:י-יא). לכן תשובת א-להים אינה מותירה מקום לספקות: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל בְּלָעַם לֹא תִלְךָ עִמָּהֶם לֹא תֹאֵר אֶת הָעָם כִּי בְרוּךְ הוּא".

בתשובת בלעם לשליחים בבוקר יש לשים לב לשני פרטים:

א – למרות שא-להים אסר עליו, הוא אינו מזכיר את מניעתו מלקלל.

ב – בלעם פונה אל "שרי בלק", ורומז שניתן להמשיך במישור האישי, אבל לא איתם.

"וַיִּקַּם בְּלָעַם בְּבֶקֶר וַיֹּאמֶר אֶל שְׂרֵי בְלֶק לְכוּ אֶל אֲרָצְכֶם כִּי מֵאֵן א-להים לְתַתִּי לְהִלָּךְ עִמָּכֶם" (יג).

"וַיִּקְוּמוּ שְׂרֵי מוֹאָב – כִּי כֹךְ הֵם רואים את עצמם – וַיָּבֵאוּ אֶל בְּלֶק וַיֹּאמְרוּ מֵאֵן בְּלָעַם הִלָּךְ עִמָּנוּ" (יד).

בלק הבין את הרמז ולכן במשלחת השנייה יהיו שרים המקורבים אליו יותר: "עבדי בלק". ואף יחול שינוי משמעותי בתוכן ההזמנה; יותר דגש על הכיבודים ופחות על הקללה (טו-יז):

בשלושת הפסוקים מופיעות המילים: "לְקָרָא לוֹ / לָךְ", והשאלה היא למה הן נכתבו? הרי אינן הכרחיות עבור הרצף התחבירי, וניתן לקרוא את הפסוקים בלעדיהן?

לשם כך עלינו לברר למה משמש הביטוי 'לְקָרָא לוֹ' בלשון המקרא. הנשיאים, בעלי התפקיד והמעמד הגבוה, מכונים "קְרוּאֵי הָעֵדָה" (במ' א:טז), ולפי רש"י: "הנקראים לכל דבר חשיבות שבעדה". כשהמן רוצה לתאר את הכבוד שזכה לו מעם אסתר המלכה הוא אומר: "וַיֹּאמֶר הַמֶּן... לְמַחֵר אֲנִי קְרוּא לָהּ עִם הַמֶּלֶךְ" (אס' ה:ב). לפי רגילות לשון זו, כשא-להים פונה לבלעם ואומר לו: "אִם לְקָרָא לָךְ בָּאוּ הָאֲנָשִׁים", הכוונה היא, אם באו השליחים רק כדי להזמין אותך לכבד את בלק, ולא כדי לקלל את העם, קום לך איתם. לפי אותו הסבר, ניתן לבאר גם את הקשר שבלק קושר בין כבוד ל'קריאה' שבה הזמין את בלעם: "וַיֹּאמֶר בְּלֶק אֶל בְּלָעַם הֲלֹא שְׁלַח שְׁלַחְתִּי אֵלֶיךָ לְקָרָא לָךְ לְמַה לֹּא הִלַּכְתָּ אֵלַי הָאֲמַנִּים לֹא אוֹכַל כְּבָדְךָ" (שם:לז).¹ הבחירה של התורה להוסיף מילים אלו מבארת, שכל ההיתר שקיבל בלעם ללכת היה אך ורק בתנאי שילך לשם המטרה הפרטית – לכבד את בלק, ולא לשם המטרה הלאומית – לקלל את העם.

קריאה צמודה של הכינויים של שליחי בלק מעלה, שלעיתים הם נקראים שרי מואב, לעיתים שרי בלק ולעיתים עבדי בלק. אין מדובר בגיוון לשוני-ספרותי סתמי, אלא בשינוי משמעותי ומכוון.² נראה שהתואר "שרי מואב" מרמז על הכוונה הלאומית – קללת ישראל למען ביטחונה של מואב, בעוד שהתארים "שרי בלק" או "עבדי בלק" מרמזים על המטרה הפרטית – מעמדו הפוליטי של בלק. כאשר נייחס ל"שרי מואב"

1 בסוף פירושו של הרמב"ן לפס' ד, הוא מביא את דברי המדרש, שמצדיקים יותר את הצורך של בלק בהכרה ובכבוד: "ובלק בן צפור מלך למואב בעת ההיא' והלא מתחלה נסיך היה שנאמר 'את אוי ואת רקם ואת צור ואת חור ואת רבע', אלא משנהרג סיחון המליכוהו עליהם בעת ההיא שגרמה לו השעה".

2 לראיה ראו בבר' כ"א את התארים השונים לישמעאל: שרה קוראת לו "בן האמה", ביחס לאברהם הוא מכונה "בנו", וא-להים קורא לו "הנער".

יש דברים בגו: "אֲנֹכִי יִצְאֵתִי לְשֹׁטָן כִּי יִרְטֵה הַדֶּרֶךְ לְנִגְדִי" (במ' כב:לב). אלא שבלעם מסרב להבין את הרמז גם אחרי שלוש פעמים (לא מקרה יחידי ולא צרוף מקרים אלא "חזקה"), ואזי אין טעם בפעם נוספת והמלאך מתגלה אליו. לאחר שבלעם מבין שעד עתה חשה האתון במלאך, בעוד שהוא 'הנביא המהולל', לא חש בו, הוא מגיע למסקנה: "חֲטָאתִי כִּי לֹא יָדַעְתִּי כִּי אֵתָה נֹצֵב לְקִרְאתִי בַדֶּרֶךְ וְעַתָּה אִם רַע בְּעֵינַיִךְ אֲשׁוּבָה לִי" (שם:לד).

היינו מצפים כעת שהמלאך אכן יורה לבלעם לשוב למקומו, אך המלאך מורה לבלעם: "לֵךְ עִם הָאֲנָשִׁים וְאָפַס אֶת הַדָּבָר אֲשֶׁר אָדַבְרָה אֲלֶיךָ אֹתוֹ תִדְבָּר" (שם:לה). אילו היה א-להים אומר לו כך לפני צאתו לדרך, לא היה בלעם יוצא כלל מביתו, ברם עתה, כאשר הוא כבר סמוך לגבול מואב וחבורת שרי בלק לצידו, אין הוא יכול לחזור בו. את הלקח הוא למד; אין הוא יכול לומר על ישראל את אשר על לבו; עליו לציית. ולכן "וַיֵּלֶךְ בְּלָעֵם עִם שְׂרֵי בְלָק" (שם:לה). אילו רצה א-להים רק למנוע קללה על ישראל, היה מונע את בלעם מלכתחילה לצאת לדרך, אבל א-להים רצה שהקללה תהפוך לברכה, כדי להראות לישראל ולעולם כולו שא-להים "שומר ישראל" לא רק מפגעי המדבר והישימון, אלא פורש "מטריה שמימית" המגינה על העם אפילו מדברי סרק: "וְלֹא אָבָה ה' אֱ-לֹהֵיךָ לְשַׁמֵּעַ אֶל בְּלָעֵם וַיִּהְיֶה ה' אֱ-לֹהֵיךָ לְךָ אֶת הַקְּלָלָה לְבִרְכָה כִּי אֶהְבֶּדְךָ ה' אֱ-לֹהֵיךָ" (דב' כג:ו).

וַיִּסֹּף עוֹד בְּלָק שְׁלַח שְׂרִים רַבִּים וְנִכְבְּדִים מֵאֵלָה. וַיָּבֹאוּ אֶל בְּלָעֵם וַיֹּאמְרוּ לוֹ כֹּה אָמַר בְּלָק בֶּן צְפוֹר אֶל נָא תִמְנַע מִהָלֶךְ אֵלַי. כִּי כִבֵּד אֶכְבְּדְךָ מֵאֵד וְכָל אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵלַי אֶעֱשֶׂה וְלֹכָה נָא קֵבֵה לִי אֶת הָעַם הַזֶּה.

רק אחרי שבלעם מתחייב: "לא אוכל לעבר את פי א-להים א-להי לעשות קטנה או גדולה", מתיר לו א-להים ללכת, אבל רק לצורך ההזמנה והכבוד וללא היתר לנאומים: "וַיָּבֹאוּ אֱ-לֹהִים אֶל בְּלָעֵם לִילָה וַיֹּאמְרוּ לוֹ אִם לְקָרָא לְךָ בָּאוּ הָאֲנָשִׁים קוֹם לֵךְ אִתָּם וְאָדַבְרָה אֲשֶׁר אָדַבְרָה אֲלֶיךָ אֹתוֹ תַעֲשֶׂה", ולא: 'אותו תדבר'!! אם כן, מדוע א-להים כועס כאשר הוא הולך עם השרים? "וַיִּקַּם בְּלָעֵם בְּבִקְרֵי וַיַּחְבֵּשׁ אֶת אֶתְנוֹ וַיֵּלֶךְ עִם שְׂרֵי מוֹאָב" (כא).

הליכה עם שרי מואב – אע"פ שהם בעצם "עבדי בלק" – היא הליכה למטרה הלאומית, לקלל את ישראל, ובזה הוא עובר על מה שהתיר לו א-להים, ולכן: "וַיַּחֲרֹ אֶף אֱ-לֹהִים כִּי הוֹלֵךְ הוּא" (כב).

לשם מה הובא סיפור האתון? לו היה א-להים אומר לבלעם: "בלעם, אני יודע שאתה הולך כדי לקלל", היה בלעם מכחיש ומשיב: "חס ושלום, אין לי כל כוונה כזאת!". לפיכך, כשמדובר בדברים המסורים ללב, א-להים פועל בדרך אחרת. א-להים יודע שבלעם מייחס חשיבות לכל אירוע בחייו, ולכן הוא מזמן לו אירוע יוצא דופן כדי לעורר אותו. בלעם היה צריך להבין מעצמו שאם אתונו המסורה, שעליה הוא רוכב שנים רבות ומעולם לא סתה מהדרך, משנה לפתע ממנהגה שלוש פעמים, כנראה

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

f הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף